

А. БАЛЬБУРОВ

ЗЭДЭЛЭЭТЭ
ЗЭБЭНҮҮД

НЭГЭДЭХИ БҮЛЭГ

ГАНГА ЭРЬБЫН ХАЖУУДА

Огторгойдо аяараа ябажа байсан улаан наранда улад зоной хуви заяан ямар хабаатайб даа. Өөрынгөө замаар эрьежэ байгаа наран мянга юһэн зуун арбан зургаан оной майн хорин зургаанай үдэршье урдын-хяараал уялгаяа дүүргэжэ, газар дэлхэйе гэрэлтүүлэн, холын холо баруун зүгтэхи Обоо хадын саагуур орохо тээшээ боложо байгаа нэн. Хасанга нютагта Магрина гэдэг эхэнэрэй үбшэлһэнһөө хойшо үдэр хүнинүүд үнгэржэл байба. Дээрэ дурсагдагша майн хорин зургаанай

үдэр Пилай гэдэг ехэ бөө залуулжа, үбшэн һамга эмшэл- хээе ерэбэ. Ядажа, арай гэжэ хэбтэһэн эхэнэрые бодхоо- жо, халюун туруутай, хязатай, сагаан мүнгэн гоёолто- той, ангажа, үнгөө буураһан хүндэ дэгэл хүсөөр үмдэ- хүүлбэ. Эдэ бүгэдэ наранда оройдоошые хамаагүй. Гэ- бэшье ханаа амар юумэ хадын орой дээрэ ошоод, оруу- тай байхадаа, үдэшын арюун наран хайлаһан алтан шэн- геэр шарлажа, туяагаа гэрнүүдэй сонхын шэл дээгүүр наадан ялалзуулаад, гушаад шахуу хүнэй гааһаар там- хи татажа, хүхэ манан болгожорхихон гэрэй сонхоор үсэд нэтэрүүгээр шагаагаад абаба. Эндэ һуугшад баран- даа үбшэн эхэнэрэй түрэл түдхэмүүд бэлэй. Ондриин һамган Магринын бөөһээ юундэшьеб гаража арилшаһан һүнэһыень һөөргэнь бусаажа оруулхаяа суута Пилай бөөгэй бөөлэхые тэдэнэр харахаяа ерэнэн байна. Улаан толбонуудтай Магринын нюур дээрэ наранай гэрэлэй тудахада, тэсэшэгүй үбшэн зоболонгоо анилдан татаһан нюдэниинь һэргэгшэн хараадхина. Теэд хажуудаа һуу- һан бөөөшые, үбгэнөөшые, сугларһан хүнүүдыешье обёор- ногүй, хайшааб даа, нэгэ ондоо тээшээ төөрингээр шэр- тэхыень тэндэ һуугша зон хаража байгаад һэн. Нара- най элшэ нюуртаа тудхаахадаа, Магина һорьмоһоёо хүдэлгөөд, нэгэ юумэ дуугарха таамтай болобо. Теэд энэ үедэ бөө тэмдэг үгэжэ, үбшэн эхэнэрые хүнүүд һу- гадаад, үүдэн тээшэ хүтэлбэд.

Хөөрхэн бишыхан хүхэ сүсэгы хүнүүдэй байдалые мүн лэ һонирхоногүй. Тэрэ шубуухай батагана боргоо- һо, сохо хорхой элбэгтэй эрые зубшан эсэтэрээ ниидэжэ ниидэжэ, амархаяа уурхайдаа сэхэ орошоогүй һэн. Тү- рүүшээр гангын эгсэ эрьедэ һуугаад, хожомынь бургаа- һанай мүшэр дээрэ ниидэн гараба. Тойрожо анхарал- тайгаар хараашалаад, ута һүүлээ хэды еды хүдэлгэсэ- гөөгөөд, харбаһан годлидол, доошоо сэхэ ниидээд, нё- дондоной хатанги үрмэдэһэнэй эшэ дээрэ һуужа, баһа тойрон хараашалаад, хагдан руу шургашаба. Тиибэшье шубуухай ханаагаа зобоһон зандаа. Ехэ нюуса газарта түхээрһэн уурхайень тойрожо байһан дайда дэлхэй тон уужам, һая түрэнэн үндэгыень няза даражархиха ха- ратан дайсадшые олон даа. Тиймэһээ тэрэ шубуухай хаг- дан сооһоо ниидэжэ гараад, залхуугаар найгалзаһан үрмэдэһэнэй эшэ дээрэ һуугаад, тойрон хараашалжа, ханаагаа амараад, хүхюүхэнээр абья гаража, ута һүү- лээ һэнжэлзүүлэд гээд, уурхайдаа орохоор бэлэн бо- лоодхибо. Гэбэшье гэнтэ сошоһондоо бээе агшаажа,

айһан һүрдэһэн абяа гаргаад, хүнгэхэнөөр ниидэн, бургаананай мүшэр дээрэ гарашаба. Хүхэ сүсэги нэгэ аймшагтай юумэ харажархиба ха юм. Мүшэр дээрэ һуужа ядаһандал, иишэ тиишээ согсолзоод, эшхэрэнги абяа гаргажа, һүүлээ хятаруулаад, хадын бооридохи ой тээшэ ниидээд арилшаба.

✓ Зүлгэ ногоо ургажа байһан нуга дээгүүр олон хүн аалиханаар субана. Боро хараанай барагар харанхы сооһоо тамхинай галай улагашалдахада, тэрэ һүрэг зон бүришые һаа һүртэйгөөр харагдажа, хүхэ сүсэги-һөөшые байха юумые үргөөжэрхихоор байгаа. Халюун малгайдаа шубуунай үдэ хадхаһан, торгон тэрлигтэй, ягаан утаһан бүһээ баруун мур дээгүүрээ хаяжархиһан, үндэр сэхэ бээтэй Пилай бөө хамагнаа түрүүлэнхэй. Тиин нэгэ юумые ерэ гэхэндэл ходо гараараа даллажа:
— Ай, схуури!— гэжэ шангаар ооглоно.

Арайхан хүлөө һольбуулан табижа, амидажа аахи уухи болоһон Магриные бөөгэй хойноһоо хүтэлнэд. Зүүн талаһаань Ондрии үбгэниинь, баруун тээһэнь алтан утаһаар угалзатуулан гоёожо оёһон түхэрээн малгайтай, сагаан мүнгөөр гоёһон аад, сула тоһон, хирэ болоһон хупаахатай, бойногтоһон хоёр үргэтэй тарган һамган Магриные һугадажа ябанад.

— Ай, схуури!— гэхэн бөөгэй бүдүүн, шанга абяан үдэшын аалин байдалые таһалдуулан, тала дайдые сууряатуулна. Тэрэнэй хашхархада, үбшэн эхэнэр залд гээд, тойрон хараашална, халуурһандаа омголтожо хачаршаһан уралынь абяагүйгөөр хүдэлжэ, нэгэ юумэ гуйха гэнэ хэбэртэй. Тиибэшые Магринын хэлэһэн юумые дуулаха хүн тэндэ байбагүй. Тэрэ эхэнэрэй хоёр хүлынь һольболдохоео болижо, толгойнь ганхалзажа, нэгэ зүүн, нэгэ баруун мур дээрээ гү, али үбсүүн дээрээ унажа ябана. Теэд хүнүүд тэрэниие хайшаншыеб хүтэлжэл ябана. Магрина һугадажа ябаһан Ондрии үбгэнөө арай гэжэ танина хэбэртэй. Байза, тэрэниие иимэ холо, хайшань хүтэлжэ ябана гээшэб?

— Ай, схуури!

Иимэ бардаасатай бүдүүн хэнэй абяан дуулданаб? Энэ абяа дуулаха бүридөө Магрина залд гээд, зүрхөө шэмшэрүүлнэ, зосоогоо уйтаруулна. Үшөө холо ошохо гээ юм гү? Юундэ Ондрии зогсоногүйб, хэр ябанаш гэжэ үбшэн һамганһаа юундэ һуранагүй гээшэб? Магринын толгой эрьежэ, сээжээрнь хадхана, бүхы бэень аймшагтайгаар үбдэнэ ха юм.

Баруун тээгээнъ һугадаад ябаһан шалхагар тарган һамган, Магринада адли, бөөгэй ооглохые һанаа зобонгёор шагнажа ябабашье, айһан һүрдэһэнөө мэдүүлнэгүй. Тэрэ эхэнэр бага зэргэ дохолжо, үдэшэндөө угаа хангалтай үбһэ ногооной зөөлэхэнөөр хүл дороо гэшхэгдэхыень хаража ябана. Гол тээһээ үдэшин хүйтэн амыар анхилба. Урдань Ганга эрье лүнхынэ, тэрэнэй саада тээ байһан Хасанга хадын орой үдэшин боро хараанда арай арайхан харагдана. Ой модоор бүрхөөгдэһэн энэ үндэр хадын нэрээр эндэхи тосхон Хасанга гэжэ үни галабһаа хойшо нэршэһэн юм. Бөөгэй оог хашхарга табихыень шагнажа ябаһан маряатай эхэнэр хулгай нюдөөрөө үбшэн Магринаяа хараад абана. Ехэ басаганиинь яатараа муудашоо гэшэб даа! Арбаад гаран хоногой саада тээ тиймэ жэгтэйгээр дэмы зүүдэлһэн байгаагүй даа. Басаганиинь мяха ехээр эдижэ һууһан аад, эхээ хараһаар танигдаагүй ондоо хүниие уриһандал:

— Хами абгай, һуужа шуһа мяха эдиит,— гэжэ уриһан бэээрээ өөрөө ондоо тээшээ хаража байха юм. Тиихэдэнь Хами өөрөө ехэл гомдоо һэн даа.

— Басагамни, ши иихэдээ намайгаа, түрэһэн эжыгээ, юундэ танихаяа болёо хүмши? Яагаа хээгээ гэшэбши? Ши намайе ехээр доромжолбо гомдохообош, эдэһнээш амашье хүрэхэгүйб,— гэжэ гомдолтойгоор басагандаа хэлээ бэлэй.

Иимэл муу ёротой юумэ зүүдэлһэн байгаа ха юм даа! Тэрэ һүни Хами һэрихэдээ, хүйтэн хүлһэ адхажа хэбтээ һэн. Тиигээд дахин унтаж ядаа һэн. Энэ зүүдээ хэндэшье хэлэхэгүйб гэжэ һанаһан юм. Ээллэхэ юм аалам гэжэ тэрэ үглөөгүүр бодоо бэлэй. Теэд ээллэбэгүй ха юм даа. Пилай бөөгэй өөрөө эмшэлхэ гэшэнь лэ ехэ һайн. Басагамни зобожо ябанал даа. Ехэл зобожо ябана. Тиибэшье бөө гэшэмнай эдитэй шэдитэй хүн шуу, эдэгээнэл бээ. Хамида хэршье хүндэ һаань, орилно бархирнагүй, тиигэжэ болохогүй ха юм, басагаа аргадажашье болохогүй. Басагантаяа хөөрэлдэжэшье болохогүй — бөө сухалдашаха! Хамаг зон булта бөөһөө айдаг. Тэрэц муу һанаһан хүнөө яажашье шадаха ха юм.

— Ай, схуури!

Мүнөө субажа ябаһан хүнүүдэй урда Ганга эрье улам лүнхын харлажа, тэрэ эгсэ эрье дорохи гүнзэгы сөөрэм бүри аймшагтайгаар харагдана. Үни хада Ампииса гэжэ нэрэтэй басаганай эрье дээрэһээ уһа руу хүрэжэ унаад, үхэһэнһөө хойшо эгсэ эрье доро байһан тэрэ

сөөрэм гай гасалан ушаруулжа байдаг ехэ хатуу газар болошогон юм. Ампиисын хүнэһэниинь боохолдой болоод, үдэшэндөө энээгүүр ябажа байдаг, тэрээнтэй золгогон хүн һайн юумээ үзэхэгүй гэжэ бөөтэн хэлэдэг хэн. Тэрэ боохолдой үхибүүнэй, ехэ хүнэй гэжэ илгаруулдаггүй, хамаагүй хүнэһыень барижа, сөөрэмэй оёрто абажа ороод, табидаггүй юм гэгшэ. Тэрээнтэй уулзаһан хүн үбшэлжэ, мууда муудаһаар, үнишье ябадаггүй, үхэшэдэг. Ампииса боохолдойтой гансал ехэ бөөтэн мээрхэлдэжэ шададаг юм гэжэ үбгэд хэлсэдэг. Тиймэһээ энэ багтаа эгээ ехэ бөө, Пилай мүнөө тэрээнтэй тулаха гэжэ ябана ха юм.

Ондрии хадам эхэ Хамидаал адли, бөөгэй оог хашхарга табихыень шагнахадаа, нэгэ айдаһаяа хүрэн, нэгэ найдабари түрэн, үбшэн һамгаяа хаража ябана. Магринын хоёр нюдэниинь хонхойжо, зубхинь хүхыжэ, зүдэрүүгээр үзэгдэнэ. Шадал тэнхээгээ барагдажа, хүлөө гэшхэхээ болинтогон туладань хүбүүн бүхы хүсээ шангадхан, гар дээрээ үргэхэ тоной алхална. Хүнэһэнэйнгөө бусажа, бээдэнь орожо байха үедэнь хүн хүсэ шадалаа бууража, һулардаг юм, тиймэһээ хүндэ тэлүүлжэ ябаха ёһотой юм гэжэ бөө үшөө үглөөгүүр хада хэлэһэн байгаа. Тийгээ хадаа нимэ юумэнэй болохые мэдэһэн байгаа гээшэ бээ...

Дээрэнь гэнтэ далинууд һаршаганаад, пэршэгэнээд, һараалжанай зосоо зарима бархирха абьяан үдэшин боро хараае хаха зүһэбэ. Тэрэ шубуун далая хумяад, доошоо шуумайн бууһан аад, баһа дээшээ гаража, ондоо тээшээ нийдэшэбэ.

✓ Магринынгаа гэнтэ һал унаад, гар дээрэнь һанжа шахыень Ондрии мэдэрээд, нүгөө гараараа дүнгэлсэжэ, газарта унагаабагүй. Урдань наадангаа үрөөһэн гар дээрээ үргөөд, ямаршьегүй ябадаг Магринань мүнөө хоёр гараараа үргэжэ ябахын аргагүй шулуун хүндэ болошобо. Хүхюутэй түрэ найрай зоние дахуулаад ябаһандал, зоной урда мадайса алхалжа ябаһан бөө тээшэ Ондрии эзэлүүдгүй айнгяар хараад, хүлөө татахаяа болишоһон Магринаяа үргөөд, хойноһоонь ябаба. Яажашье һаа Ганга эрьедэ хүрэжэ үзэхэ хэрэгтэй. Тэндэ хүрөөд, бөөгэй онгонуудтаа хандажа, бөөлэжэ байха һамбаанда газарта табяад, халта амаруулхада болохо ха юм. Гангашье дүгэлөө, оройдоол табяад алхам ябаха үлэбэл даа...

— Ай, схуури!

Үбшэнтэниие абажа ябаһан бүлэг хүнүүдэй тээ хойно нэгэ залуу хүн ябалсана. Нэгэл һониншог түхэлтэй гохигор үндэр хүбүүн. Хүнүүдэй бултадаа тэрлигтэйнүүд байхада, тэрэ хүбүүн анхандаа сагаан байһанаа мүнөө хирэ тородо дарагдажа, боро үнгэтэй болошоһон дотор самсатай. Самсань уйтан богони шэнгээр харагдана, тохоноһоонь тээ доогууршаг аад, сарбууень хүсэд бүглөөгүй хамсытай аад, ехэ энеэдэтэй. Ташаан дээрээ шагтагалагдадаг, нилээд уужамшаг үмдэниинь баһал наридаһан, богонидоһон янзатай, охор, буршышаһан түриинүүдынь үбдэгэйнгөө тээ доогуур хүлхигэнэн, хоёр тээшээ нарбалзана. Хүбүүн хүл нюсэгэн, нара-тай халуун үдэр газар хахалһан байгаа хаш, тооһо шоройдо дарагдашанхай. Тиибэшье үдхэн хара үһэээ һайса һамнадаг хүбүүн байгаа ха. Елытэр һамнагдаһан үһэтэй хадаа хүлэршэнхэй нюурынь зохидхоноор харагдана. Хүнүүдэй хойноһоо дахажа ябаһан хүбүүнэй шэгые адаглан харахада: магнайнь үндэр, балай үргэн бэшэшье һаа, нилээд ёнтогор шанаатай, бэлтэгэр хара нюдэтэй, мантагар хурса хамартай, дээдэ уралайнь оно гүнзэгырэн харлана. Хүбүүнэй ябаханшье хүнһөө ондоо: ехээр даараһан шэнги, хоёр гараа сээжэ дээгүүрээ хэрээһэлжэ, дала мүнүүдээ баринхай.

— Ай, схуури! — гэжэ бөө мүнөөхил тарниа хашхарна.

Бөөгэй хашхарха бүри хүбүүн яһархуу мөрөө шэхэндээ хүрэтэр үргөөд, нёлбосогоон ябана. Зүгөөр нёлбоходоо һонин гээшэнь! Шүдэнэйнгөө забһараар нёлбоһоёо холо хүрэтэр шэжэгэнүүлжэ, һулаханаар эшхэрһэн абья гаргана.

Тиигэжэ ябаһан бүлэг хүнүүдэй дундаһаа айһан һүрдэһэн оог хашхараан дуулдаад, тэдэнэр хүлгөөд, хүлхидөөд, нэгэ газартаа зогсошобод. Юун болооб гэхэдэ, Ганга эрьедэ гушаад алхам хүрөөдүй ябатараа, бөө гэнтэ эрьежэ гэдэргээ хараа һэн. Юуб даа нэгэ таагүй юумэ онигожорхёо юм гү, гэнтэ хашхараад, Магриная гар дээрээ үргөөд ябаһан Ондриин хажууда гүйжэ ерэбэ.

— Тэнэг толгой! Муу нохой! — гэжэ байжа бөө хараал шэрээл табяад, нюур тушаань нюдаргаа ёдогошуулба. — Юундэ үргөөд ябаабши, энэ дороо орхи!.. Дуулана гүш!

Бөөгэй хашхараанһаа гү, али Ганга эрье тээһээ хүйтөөр амилһанһаань юм гү, бү мэдэе, юрэдөөл, үбшэн

эхэнэр солоохой орожо, ёолоһоор газарта һуужа, найгалзаһаар хүл дээрээ бодобо. /

Пилай бөөгэй бүхышоод, Магриные шунахайгаар хаража, шуухиржа байхадань энэ бөөмнай үхибүүдэй үлеэжэ наададаг бухын томо суухадал яагаа адли нюуртай юм гэжэ Ондрии анха түрүүшынхиеэ һанаба. Тэрэнэй түб түхэрээн нюурынь арай обёормо хүхэ һудаһаар һээшэгдэжэ, уршалаада баригдашанхай. Оройдоо танаагүй мархагар хамарынь ёрбойжо харагдана. Үрөөһэн нюдөөрөө нэгэ юумэ шэртэн шохоорходоо, бөө бүтэн сагаан шүдэтэй зарбагар ехэ амаяа эзэлүүдгүй ангайлгадаг зантай һэн. Энэ үедөө тэрэ зуухаяа байһан нохойдол шүдээ ирзайлгаад байдаг бэлэй. Магринын хүл дээрээ бодоходонь, бөө баһа һанаагаа амарангыар бөө сэхэлжэ, баяртайгаар оог табяад, хүхюүгээр зоние хараад абаба. Үнэхөөрөөшье энэ бөө жаргал хабархалай орьёлдо гараһан мэтэ байгаа һэн. Үбшэн һамганай һэргэжэ, һэгээ орожо байхыень хүнүүд бараандаа хараг лэ! Гансал хүлмэнгэтэн угай үри һадаһан болохо агуухэ Пилай бөө өөрөө иигэжэ хүниие абаржа шадаба ха юм. Өөртэнь һүзэглэдэг, өөрыень хүндэлдэг хүнүүдтэ тэрэ туһалжа, харин тэрээндэ этигэдэггүй, үгынь дууладаггүйшүүлые үнэһэн тоборог болгожо хаяха байна гэжэ хүнүүд мэдэг! Һаналаа тэрэнэй хэлээгүйшье һаань, нюурынь, маяг түхэлынь хараад, хүнүүд юу бодожо байһыень ойлгонод. Нюдөөрөө хараһаар байтарнь, үбшэн хүнэй эдэгэхые үзэжэ гайхаһан хүн зон ехэтэ һүзэглэжэ, гараа наманшалан, сээжэдээ абаһанад. Гансал үндэр бэетэй залуу хүбүүн ута гарнуудаараа хоёр мурөө бариһан хэбээрээ, шүдэнэйнгөө забһараар шэршэгэнэтэр нөлбосогоожо байгаа һэн. /

Магина нэгэ хэды хүл дээрээ тогтон байтараа гэнтэ найгалзажа, нэгэ юумэһээ бариха гэнэндэл арбагашаад, хүлөө туягануулан, хашхаран абяа гаргаад, газарта унашаба. Ондрии бодхоохо һанаатай тонгогод гэбэ, теэд бөө шангаар бадашажа, хүбүүе болуулба. /

Магнайдаа гүнзэгы һорьботой, папагар хүрээ һахалтай үбгэнэй гарһаа Пилай модон домбо абаад, матаар аягаар дүүрэн архи хээд, хоолойгоо шахан, шэшэргэнүүлэн, хахираар бөөлэжэ эхилбэ.

Магина зальбарһандал гараа хабсараад, унашаһан зандаа аягүйгөөр бөө нугалан, ногоон дээрэ хэбтэнэ. Боро хараан таһаржа, хадын оройнууд харагдахаяа болибо. Тушаа урдань байһан Ганга эрье лүнхэгэр дээрээ

бүри лүнхын харлана. Бүрэгэр хүхэ тэнгэридэ мүшэд яларжа эхилбэ.

Бөө улам түргэдэн бөөлэнэ. Гэнтэ һууриһаа хүдэлөөд, мэдээ табижархёод хэбтэһэн эхэнэрые тойрон бөөлэнэ. Орой дээрээ бариһан аягатай архинь салгидаһа. Бөөгэй хоолой улам шангадан, ганса нюдэниинь галзуугаар ялалзажа, түб түхэрээн болошобо.

Магринынгаа газарта унахаһаа хойшо, олойржо зүүдэлжэ байһан юумэдэл, нюдөө һалгангүй хаража байһан Ондриин зүрхэ сэдхэл үбдэжэ, саанаһаа абан хашхаржархихаа һанана. Досоонь харла харлаһаар, нэгэ юумэн хоолойдонь тулажа ерээд, бахалзуурдажа байһандал, амиеннь хаажа захалба.

Харин Пилай бөө улам бүри галзууран, аягатай архияа толгой дээрээ бариһан зандаа үбшэн һамга гороолон дэбхэржэ ябажа бөөлэнэ. Хоолойгоо улам шангадхан, бии шадалаараа хашхаржа байтараа, хииганаһаар хииганаад, амьяа абажа ядаһандал, амаа ангайлган, онгоо оруулжа захална.

Эгээл энэ үедэ хүнэй сошордонги абьян дуулдаад, һүүлээрнь хүнүүдэй дураа гутажа, уурлаһан бабаралдаан соностобо. Бөө эрьежэ хараад, тэрэ дороо хашхараагаа гэд гэнтэ таһалдуулжархиба. Һэхэржэ һууһан бөөгэй хажууда дэмырэнгээр нюдөө ялалзуулһан Ондриин зогсожо байба.

— Муу нохой!..— гэжэ Пилай бөө хэрхирэн хашхараад, сохюулхаяа байһандал далдиржа, бөө хамгаалха гэдэндэл, аягатай архияа дээрэ үргэбэ.

Тиэхэдэнь Ондриин нюдэ сабшаха зуура гүйжэ ошоод, һамгаяа оншотойгоор гар дээрээ үргэн абаба.

— Бурхан зайлуул! Энэмнай тэнээ гээшэ гү!— гэдэн абьян эндэ тэндэ дуулдаад, хүн зон хөөрсэгэнэшэбэ. Зарим нэгэниинь хашасалдан дүтэлнэд, нүгөө зариманиинь гэдэргээ буляалдан, холо болонод.

Онгоёо оруулжа, үбдэгэлдэн һууһан бөө муухай нюдөө эрьюулэн хёлойлгоод, үргэ амаяа һориилгожорхиһон юумэ бодожо ерэбэ.

— Энэ нохойн юу хэжэ байһые амитан зон бултадаа хаража байг! Үүдэ үрхынгөө үе наһааршни хаагдажа, гал гуламтынгаа унтаржа, носохоёо болиходо, ямар ехэ гэм зэмэ хэдэнээ тэнэг толгойгоороо ойлгохош даа. Хараални шэнгэг!— гэжэ Пилай хэрхирээд, архитай аягаяа үбһэ ногоо руу шэдэжэрхёод, халюун малгайдаа хадханан шубуунай үдые хуха татажа хаяад, гэдэргээш ха-

рангүй айл тээшэ ябajarхиба. Тэрэнэй хойноһоо бэшэ хүнүүд субабад. Гансал Ондриин хадам эхэ — марьяатай аад, дохолон Хами хүгшэн түр зуура зогсожо:

— Хайратай байнаш даа, теэд яаха гээшэбиб?— гэжэ хүгшэн Ондриидо шэбэнэн хэлээд, саашаа ошожо ябаһан бөөгэй хойноһоо айнгяар хараба.— Энэ Пилаймнай ехэ бөө ха юм, ямарш муу юумэ хэхэдээ хэхэ бшуу, би ашанартай хүн гээшэ гүби. Үтэлһэн намда бү гомдоорой даа.

Хами хүгшэн иигэжэ хэлэһээр, нюдэнэйнгөө нёлбоһо пулаадайнгаа шэгшэгээр аршасагаан, хүнүүдэй хойноһоо ялтаргашаба.

Тиэхэдэнь, амьяа табижа байһан һамгаяа гар дээрээ үргэһэн, бахардашаһан Ондрии Ганга эрьейн хажууда ори гансаараа үлэбэ. Хүл дээрээ арай тогтон найгалзан байна. Тугаар һаяхана ногоон дээрэ хэбтэхэдээ хайра гуйһандал хабсарһан Магринынгаа урин зулгы гарһаань бэшэ юумэ Ондрии оройдоо обёорногүй хэбэртэй. Сээжэ доторһоонь орилоон орьёлон гаража, хамаг бэень шэ-шэргэнэбэ...

Зунай шэб харанхы һүни боложо, һарын гарахаһаа урид үдэрэй бүхы үнгэнүүдые үгы хэжэ, хамаг юумые харанхы хүсөөрөө эзэлжэ, хара зүһэтэй болгохо гэһэндэл яарана янзатай. Гансал дээрэ, огторгойн сээжэдэ, одо мүшэд эмнилдэнэ. Хэншьёб Ондриин мүр дээрэ гараа табиба.

— Ута Мархаас!— гэжэ Ондрии сошон дуугарба.

Тугаар хүнүүдэй хойноһоо дахажа ябаһан мүнөөхи хүбүүн урдань зогсожо байба. Тэрэ һөөргөө бусажа ябагшадай хойноһоонь хараад, утаар шэрд гэтэр нёлбожорхибо.

— Гэртээ хариябди, — гэжэ тэрэ хүбүүн хэлээд, Ондриин гарые дүмүүхэнээр заалаад, Магриные саб байса хүнгэхэнөөр үргөөд, айлнууд тээшэ холо холо алхалан ябаба. Ондрии үгэ дууламгайгаар хойноһоонь дахаба.

Ондриин муухан гэртэ үнөөхи бүгшэм халуун зандаа. Тамхинай утаанай гашуун үнэр хамар сорьёжо. арһа шүрбэһэнэй хангал гутана. Үхибүүдынь унтажа хэбтэнэд. Ондрии Магриная хэбтэри дээрэнь хэбтүүлээд, лаампаяа носообо. Ута Мархаас столой хажууда һуугаад, хармаан соһоо шэлтэй архи гаргаба.

— Уужархиябди. Тиигээд би мориешни абаад, Лазари станци ошоһууб. Фершэлые асархадаа болохоб,— гэжэ Мархаас дуугарба. — Бишни мүнөөдэр баянби.

Хантаһаа бүхэли солхооб эрижэ абааб. Сабхи абаха гэжэ һанаһан хүм даа. Тээд яахамниб, юрэдөө, даб дээрэ сабхишьегүй ябуужам.

— Һайн даа, Мархаас, ши ехэ һайн хүн байнаш. Би нэгэ аргаа оложо... — гээд, Ондрии үгээ дүүргэнгүй, альгаараа нюураа бүтүүлээд, бархиршаба. Ажалда дарагдажа, холошоһон туранхай мүнүүдэйн хайратайгаар, хара буухаар татагалзажа байхые харахадаа, Мархаас нэгэ юумэндэ хаһаһан шэнгээр ханяагаад, эрэ хүнэй дүйгүй энхэрэлдэ эзэлэгдэн, Ондриие тэбэрибэ.

— Ши бидэ хоёр багадаа сугтаа наадажа ябаһан нүхэд гээшэбди... туһалха хэрэгтэй... Юуень аягүйрхөө хүмши,— гээд, Ута Мархаас хүндөөр һанаа алдаба.

Ондрии нэгэ бага зүрхөө даража, һууриһаа бодоод, тэбшэтэй мориной мяха асарба.

— Гансал туранхай мяхан даа,— гэжэ Ондрии нэгэ юумэ заатагүй хэлэхые оролдон, дуугарба хаш.

— Туранхайшье һаа яаха һэм,— гэжэ Ута Мархаас харюусаба.

Ута Мархаас архья уужа, мяха эдээд, Ондриин ульгам зээрдые эмээллэжэ, Лазари тээшэ ошоһон харгыгаар нарын сагаанаар хатаргашаба. Ондрии үбшэн һамганайнгаа хажууда гансаараа үлэбэ. Магринамни хүл дээрээ гаража, зөөлөхэн гараараа хэзээ нэгэтэ хасарыемни илдамаар эльбэхэ, хонгёо һайхан хоолойгоороо дуу дуулаха гээшэ гү, али үгы гү гэжэ даншье найдалгүйгөөр бодоод, инаг нүхэрэйнгөө толгой эльбэн һуугаа һэн...

ХОЁРДОХИ БҮЛЭГ

ПЭШЭЭЛШЭГ

Ганга эрьедэ байрлаһан бишыхан хүхэ сүсэгийн уурхайдаа орохоёо һуутараа, үдэшин боро хараанаар гол дээрэ орожо ерэхэн олон хүнүүдһээ айгаад, ниидэжэ арилшаһан тэрэ үдэр, тодолбол, мянга юһэн зуун арбан зургаан оной майн хорин зургаанда Тиртей станцида поезд хүрэжэ ерэхэн юм. Тэрэ Тиртей гээшэ хүн зоной балай ябадагшьегүй холын нэгэ станци һэн даа. Сибириие ото гараһан түмэр зам зубшаад, тиимэ станцинууд тоогүй олон юм бэээ. Гэхэ зуура манай ороной түмэр замуудай түүхые шэнжэлхэ эрдэмтэн хожом бии болоо һаа, тэдэ станцинуудай һонин һонин нэрэнүүдээр ехэтэ

Һонирхохол байгаа. Ямар нэрэнүүд үгыб даа! Жэшээлхэдэ, Тиртей гэхэн нэрэ хаанаһаа гараһан юм? Энэ хадаа ородшье, буряадшье, татаршье, хитадшье үгэ бэшэ, яагаашье һаа немец үгэ бэшэ гэхэн үгэнүүдээр ерээдүйн шэнжэлэгшэ номойнгоо түрүүшын бүлэгыгэ эхилжэ болохо. Саашадаа Тиртей гэхэн үгэ эртэ урдын греческэ үгэһөө гараһан юм, үльгэр домогой нэгэ геройн халта хубилгагдаһан нэрэ юм гэхэн ямар нэгэ түбиин эрдэмтэнэй һанамжыгэ болохотой дээрэ тоолоод, мүн минийшье һанамжа иимэ байна гэжэл заатагүй үргэлжэлүүлхэ байха бээ. Энэмнай хадаа Каледониин хаан Ойнейн хүбүүн Тидея гэдэгэй нэрыгэ хубилгаһан гү, али Геолисай басаган Цирцея гэгшын нэрыгэ эрэ хүнэй нэрэ болгоһон байжа болоо, үгышье һаа, тад ондоошье үгэһөө гараһан байгаа юм аалам — хожомой шэнжэлэгшэ һайса шалгажа үзэнэ бээ. Энэ гүнзэгы бодолтой шэнжэлэгшээ баримта юудтэйн орхиёбди саашань...

Энэ станци дээрэ поездын хүсэд байнгүй шахуу, тэрэ дороо замаа үргэлжэлүүлэн арилшахадань, нэгэл хүн буугаад, станциин һонин нэрын бэшэгдэһэн гаршагыгэ уншажа байгаа бэлэй. Тэрэ хүн дунда зэргын бэетэй, боро хубсаһатай һэн. Үзэхэ юумыгэ үзэһэн хуушан боро костюмынь багжагар бэеыень барид гэнхэй. Үргэн үндэр магнайтай мантагар толгой дээрэхи үни хада ангашаһан боро шляпань бүдүүн хүзүүень гээгэтэйн наранһаа халхална. Туд болоходоо, тэрэ шляпынь һарабша дороһоо мүн лэ боро нюдэд эсэнгээр газар дэлхэйгэ хаража байба. Тэрэнэй нюдэд гэнэн хонгороор хаража байбашье, хүнэй гайхамаар тэмдэг ажаглагдана. Эсэнги нюдэнэйн улхархай сооһоо мэхэтэйхэн ошод сасаржа, нюурын хараһан хүнэй тэрэнэй һайн зантайгаар мийэрэн энеэхээшье байһыгэ, уур сухалһаа тэһэ буухаяашье байһыгэ илгаруулаад орхихын аргагүй. Хамарайнь танаа дээрэ нюдэнэй шэлэй даражархиһан сараа хүрэхөөр обёорогдоно. Бүрүүл гэрэлтэйдэ ном ехээр уншажа, нюдэнэйнгөө хараа хайра гамгүйгөөр муудуулдаг хүнүүдэй нэгэниинь байгаа хаш. Тэрэнэй һахалгүй, уршалаагүй сэбэр нюуртай байбашье һаань, наһан соогоо нилээд юумэ үзэһэн, халуун шулуу долёһон хүн ха гэжэ нюурын хараад ойлгохоор. Гэбэшье үбгэн бэшэ, харин залуу хүн гэхээр һэн.

Станциин бишыхан вокзалай үүдэн дээрэ хадаатай бороодо сохюулжа, наранда шаруулжа, хууран холторжо байһан гаршагыгэ уншаад, тэрэ хүн зунайнгаа нимгэ-

хэн пальтоё чөмөдөн дээрэнээ абажа, зүүн гар дээгүүрээ бүгтэрүүлэн хаяһан бэээрээ, газарта байһан чөмөданаа үргэбэ. Вокзалай гэрэй һүүдэртэ хэбтэнэн һаглагар ноһотой алаг нохой хусаха юм гээшэ гү, али үгы гү гэжэ шиидэжэ ядаһан хэбэртэйгээр тэрэ хүниие харана. Перроной хажуудахи ехэ шалбааг уһан соо умбажа байһан хоёр галууд ганганалдан, бэээ заһасагаанад. Тээ холошог юмэ наймаалдаг лоток харагдана, урдаа үйһэн түйсэ табиһан боржогор нюуртай нэгэ һамган байна. Үдэрэй халуунда гансаараа юундэ байһыень гансал бурхан мэдэхэ.

— Мэдэхэ һаа, Хасанга ошохо харгы заажа үгыт!? — гэжэ мүнөөхи поездоор ерэнэн хүн өөрыень ехэтэ һонирхон урдаһаань убайгүйгөөр хаража байһан тэрэ наймаашан һамганда хандаба.

— Зөөхэй, зөөхэй худалдажа аба, хүбаа, — гэжэ асуудалынь дуулангүй, наймаагаа дурадхаад, тэрэ һамган шарабтар нюдөөрөө мүнөөхи хүнэй костюмье, чөмөданинь ээлжээгээр шэртэжэ оробо.

— Хасанга орохо харгы мэдэхэгүй гүт? — гэжэ аянай хүн асуудалаа дахин дабтаба.

— Зөөхэй, зөөхэй худалдажа аба! — гэжэ һамган өөрынхиеэл хэлэнэ. — Гашалаагүй, һайн, үдхэн зөөхэй байха!

Тэрэ хүн бодолгото боложо байнгүй, һамганай эриһэн сэнгээр түйсэтэйнь худалдажа абаба.

— Һайнши даа, яагаа талаантай шамтай дайралдаба гээшэбиб, тэрэгүй һаа, зөөхэйтээ һуужа зобохо байгааб. Үглөөдэр үбгэнөө угтахаяа түхээржэ байнаб, фронтһоо табилгаар ерэхэнь...

Хөөрүү сайруу наймааша һамган эбдүүсэжэ яаража байжа, бии үгы һониноо энэ наартай хүндэ нэгэ доро хуу хөөрэжэ үгэжэрхөод, хэлэхэ юумэнэйнгээ дууһашахада, энеэдэтэйгээр амаа ангайһан зандаа ойро зуура байба.

— Та хэлэжэ үгыт даа, хайшан гээд Хасанга ошохо-биб? — гэжэ тэрэ хүн налгайгаар дахин һураад, хөөрэлдэжэ байһан һамгаяа хүхюунээр хараад байба.

— Хасанга гү? Ши, хүбаа, хүрэнһөөр хэлэхээ яагаабиши? Манай худа тишэ ошохоёо байнал. Тэрэш буряадуудта хүргэжэ үгэхэ байха даа. Теэд буряадууд яһала гэмгүй хүнүүд юм, хүбаа, номгон, түбхин зон даа. Мал адууһаар олон! Буряадууд болохотойл улад гээшэ. Муу мэхэтэй, ууртай сүхалтай ганса нэгэн дайралдадаг даа.

Тэдээнһээ бэшэн һайн, помгон хүнүүд юм. Бөөнүүдһээл тэдэш ехэ айдаг.

Мүнөөхи һамган харгыдаа олон табан юумэнүүдые шашаһаар багашаг аад, бад гэнги гэртэ тэрэ хүниие дахуулжа асарба. Энэ хадаа үнинэй Сибирьтэ һуудаг хүнэй гэр байгаа. Магад энэ гэрые ямар нэгэн баабгай агнагша үни галабта бариһан байжа болоо: ханануудынь аршам бүдүүн шэнэнэн, сонхонуудынь ямар нэгэн хэрэмэй буудалгын шагаабар шэнгинүүд, ставнинуудынь зузаан, лоом шэнги бүдүүн түмэр шэбхэнүүдтэй, үүдэниинь балтааршые сохи сүмэрхөөр бэшэ хүдэр зузаан. Польшы илангаяа гайхалтай. Тэбэрижэ хүрэхөөр бэшэ бүдүүн модо хайжа хэнэн палаахануудынь тон нягтаар зүйгдэнхэй.

Набтаршаг аад, бүдүүншэг хүн столой саана һууна. Мойһон харахан нюдэтэй, урин түхэрээн шарайтай, буржагар хара һахалтай, хараха янзада булай габшагай, солбон хүн хэбэртэй. Оройдоо һамнуулдаггүй гэжэ мэдэхээр үһэниинь һоёо һоёогоор иишэ тишээ арбайлдашанхай. Энэ таряшан сухаари хэршэгэнэтэр хазажа, хубааһа ехэл амтархан уужа һууба. Танигдаагүй хүнэй орожо ерэхэлээр, тэрэ хасараа хүлхылгэн, жажалхаяа болёод, нэгэ тэрээн тээшэ, нэгэ һамган тээшэ асуунгяар хаража байба.

— Худа, бишни шамдаа харгын ханиие оложо ерэбэ! Хасанга ошохо хүн, — гэжэ тэрэ һамган дуугарба.

Таряшан юушые дуугарангүй, дахин эдеэлжэ оробо. Тажагар лонхотой хубааһаяа хооһолжо, хажуу тээшэнь болгоомжотойгоор табиһан хойноол маһайтараа энеэбхилэн, танигдаагүй хүндэ хандаба:

— Болохол даа, юун арсалта байхаб, — гэжэ дуугараад, тамхья орёожо ороно. — Та хэнэй хүбүүн, хэн гээшэбта?

— Савелий Григорьевич Кузнецов гээшэб даа, — гэжэ орогшо хүниинь хэлээд, гараа һарбайба. — Танилсаябди.

Таряшаниинь түрүүшээр гараа үмдэндөө һайса аршаад, баһа дахин мифэржэ, гараа үгэбэ.

— Бишни Никанор Титыч Вахрамеев болохоб, — гэжэ дуугарба. — Энэ минии худагы, Агафья гээшэ.

— Агафья Федотовна, Смолинтон угай болохоб, — гэжэ эхэнэр толгойгоо дохибо. — Манайда орожо хүрэжэ ябаарайгты.

— Хүрэжэшье болохоб, һайн даа, — гэжэ Кузнецов хэлээд, һамганда гараа үгэбэ.

Нэгэ хэды минутын үнгэрөөд байхада, барбагар хүлтэй алаг мори оруулһан хасаг тэргэдэ һууһан Савелий Кузнецов хара һахалтай тэрэнэй боожошон хоёр һаяын бороогой һүүлээр болдойжо хаташаһан шабартай үргэн харгыгаар дугшуулжа ябабад. Кузнецовой обёорходо, улаашанайнь баруун хүл модон байба.

Холын хойто хизаартай холбодог хуушанай суута Яхадай ехэ зам дээрэ аргагүй һониншье, айхаар хүртэйшье юумэнүүдэй болодог тухай харгынь хани Никанор һанан һанан хөөрэнэ. Сибирь ороной дүлии балай газар нютагуудта һуудаг хүнүүд холоһоо, илангаяа хото городһоо ябаһан танигдаагүй хүнтэй харгы замда уулзахадаа, нэгэ талаһаа һониние дуулаха дуратай байдагшье һаа, нүгөө талаһаа хэн юун юм ааб, һай хэхээ ябана гү, али муу муухай хэрэг үйлэдэдэг амитан гү гэжэ мэдэжэ абахые оролдодог зантай. Энэмнай миин лэ юрэ һонирхоһон ябадал бэшэ юм. Энэ һонирхолһоо боложо, хэдэн олон хүпээс зэргэтэнэй пирхаашагуудые, хаанай хэдэн олон албатаниие, эдилгэ абалгашадые, алба татари суглуулагшадые эндэ һүниин харанхые хэрэглэн, ами табюулһан байдаг гээшэб. Сибирь нютагай хүнүүд миин хомхолзохо сэдхэлһээ, тонуул хэхэ хүсэлтэйгөөр иигэжэ хүнүүдые хорлоо бэшэ, харин тэрээнһээ ондоо, бүри хүсэтэй эрмэлзэл — бээ аршалха гәһэн хүсэлһөө тиигэдэг бэлэй. Нээрээшье, энэ холын нютагта һуурижахаар ерээд, ори ганса айл болон, амитан зонһоо холо, заямхада һууһан пэшээлшэг, юрэдөө, хэндэ аршалуулха абаруулхаб гэжэ найдахаб? Ушар юуб гэхэдэ, хүпээс гү, али губерниин ноён хэбэртэйгээр городой дээрмэшэд ерээд, гоё гоо үмдэнэйнгөө халаһан сооһоо ташуур буу гаргажа, үхибүүдтэйнь бараниень буудажа алаад, алта мүнгэ бэдэржэ, хамаг юумыень хуу онгиргожо, урбуулжа орхидог ушар яһалал болодог байгаа бшуу. Город газарһаа, баяжахын түлөө юушье хэхэдэ торохогүй хүпээс, хулгайшад худалшадай байдаг газарһаа һайн хэрэг хэхээ хүдөө нютагаар ябадаг хүниие Сибирийн таряашан үшөө хараагүй юм даа. Хүпээс ерээ һаа, заатагүй мэхэлдэг, алба хаагша чиновник ерээ һаа, тонон хоһолдог, полицийн начальник ябаа һаа, бурхан зайлуул, заатагүй түрмэ яамада хааха гэжэ оролдодог. Зүгөөр холын хото городһоо сүлэлгэ заралганда ябаһан

хүнүүд тад ондоо даа. Тэдэнэр өөһэдын зон гээшэ.

Никанор сугтаа замда ябаһан хүнөө мэдэжэ абаха гэжэ ехэтэ оролдоно. Моринойнгоо боожо һула табин галгюулаад, нэгэ хара һахалаа эльбэжэ, нэгэ шэлэ хүзүүгээ маажажа, үгышые һаа, ушаргүйгөөр хасараа үрэжэ ябаба. Тиихэ зуураа хэн намтай ябаа юм ааб? Юундэ ябаа юм ааб гэжэ ойлгожо абаха һанаатай. Өөр-һөөнь билайса һуража байхада аягүй ха юм. Өөр тухайгаа хөөрөөгүй хүн гээшэмнай баһал тиимэ һүрхэй хүн бэшэ гээшэ бээ. Тиибэшые Никанор тэнэг толгой бэшэ тула энэ ямар хүйхэр бэ, юундэ Хасанга ошожо ябанаб гэжэ өөрынгөө ухаагаар ойлгожо шадаха ёһотой ха юм.

Кузнецов боожошоной арада һуунхай дүтын ногоон ой модотой хадануудай саана тэнгэрийн хаяагаар шобойлдон харагдааша, манаран байгаа сэнхир, үндэр уулын оройнуудые харасагаан ябана. Аймшагтай һайхан дүрэ шэнжэтэй, һүр жабхалантай зураглал холо саагуур харагдана. Хадын оройнууд жэшээлшэгүй арюун газар дайдын хуба шүрэ шэнгээр монсогтоно.

— Тэрэ үндэр ямар хадаб?

— Тэры тэрэ гү? — гээд, Никанор нюдөө һарабшалан хараба. — Тэрэшни, хубаа, Саяан уула гээшэл даа. Эндэхи бурядууд Обоо уула гэдэг.

✓ Энэ холоһоо тобойн харагдажа байгааша саһан сагаан омог дорюун толгойтой хүнэй хүрэхын аргагүй уулые харахадаа, Кузнецов гүн гүнзэгы бодолгодо абтаба. Энэ уулаһаа саашалхада, баруулжаа Москва хото болохо. Москвагаа хараагүй, яла сала гудамжаарнь ябаагүй аяар арбан жэл болобо. Кузнецов зургаан жэлдэ Шэтын саада тээхи аюумшагта Кутомарай түрмэдэ һуугаа. Гурбан жэлээ холын хойто Лена мүрэнэй эрьедэ үнгэргөө. Тиигээд лэ энэ мүнөө сүлөөдэ гараба гээшэ. Сүлөөш гэжэ нэрлэхэ юумэ юу байхаб даа. Москвада гэхэ гү, юрэдөө, томо хото газарта байха эрхэгүй, ямар бэ даа танигдаагүй буряад зоной ажаһуудаг бүглүү зайдан Хасанга нютагта сүлэгдөө ха юм. Энэение сүлөөдэ гараһан ушар гэхээр бэшэ. Бүхы наһанайнь сүлэлгэ бшуу! Иигээд байхадаа, Москва хотоёо, түрэл гараһаа, ажаллажа байһан эмнэлгынгээ газарые харахам гэжэ һанаһанайшые хэрэггүй. Суг ажаллажа байһан нүхэдынъ эзэн хаанда гуйлга бари гэжэ хэды хэлэдэг байгааб! Хаанай засаг хуулиинхид мүрдэжэ мүшхэжэ байхадаашые тиимэрхүү удхатайгаар хэлэдэг бэлэй! Савелий Кузнецов хубисхалша бэшэ һэн, Кутомарташые

буухадаа революционер болоогүй. Өөрыгөө тэрэ ородой оюутан гээшэб гэжэ хододоо тооложо ябаа. Миин лэ юрын үнэн сэхэ сэдхэлһээ тэгүүлэн, январин 9-дэ Үбэлэй Ордоной урда тээ буу зэбсэггүй зоние харата муухайгаар мэхэлэн буудаж алаһандань дурагүйдэн, митинг дээрэ үгэ хэлээ һэн. Тэрэнэй һүүлээр бүри студент ябахадаа нүхэсэһэн хуушанайнгаа эрхим ханиие үбшэнтэн хэбэртэйгээр эмнэлгынгээ газарта нюуһан байгаа. Тиихэдээшье сүлөөгэй нангин хэрэгтэ бээ зорюулһан хүнүүдтэ туһалха уялгатай үнэн сэхэ ород оюутан гээшэб гэжэ өөрыгөө һанажа ябадаг бэлэй. Тэрэ үедэ Кузнецов өөрынгөө мэргэжэл дагажа, эмнэлгынгээ газарта ажаллажа байгаа. Тиин үнэн сэхэ ород оюутан байһанайнгаа түлөө тэрэ юһэн жэл соо аюулта муухай түрмэ яамада зобоогдобо ха юм. Үгы даа, Кузнецов хубисхалша бэшэ бэлэй. Үнэн бодото хубисхалшадые тэрэ харадаг, үзэл сурталыень мэдэдэг һэн. Савелий Григорьевич тэдэнэрые миин лэ хүндэлдэг бэшэ, харин тэдэнэй айхабтар ехэ хүсэл зоригһоонь далдирдаг байгаа. Хубисхалшад гээшэ һудаһаараа шуһа гүйлгэдэг хүнүүд бэшэ, харин гал дүлэ бадаргадаг ямар бэ даа гайхамшагта амитад мэтээр ород оюутанда һанагдадаг бэлэй. Хубисхалшадай хэһээлгэжэ, мүн саазалуулжа байхые Кузнецов нэгэнтэ бэшэ хараһан байгаа. Тэдэ гайхалтай хүнүүд мэтэ, гал дүлөөр ялалзажа байһан нюдэтэй нангин шүтөөншэд мэтэ хатуу зоригтой хүн боложо шадахагүйб гэжэ Савелий Григорьевич ойлгодог һэн. Үзэл бодолдоо эгэршэгүй үнэн сэхэ, шуналайнгаа түлөө юунһээшье сухарихагүй тэдэ хүнүүд өөрыгөө ородой оюутан гээшэб гэжэ һанажа ябадаг эгээлэй юрын Кузнецовһоо яаха аргагүй ондоо байгаа ха юм даа.

Пэшээлшэгэй һанал бодолые Никанор боожошонинь гэнтэ таһалба. Тэрэ гэдэргээ эрьежэ, амаа абяагүйгөөр хүдэлгэһэнэйнгөө һүүлээр:

— Ши, хүбаа, Гальперһаа зугадажа, буряд нютаг ошожо ябана бээш? — гэжэ хахир хоолойгор асууба.

Никанорой мойһон хара нюдэн гэнтэ хурсадажа, зангирһан хүмэдхэ дороһоонь ялаганаад, нюурынь баргар хара болоод орхёо һэн.

— Ямар Гальпер гээшэб? — гэжэ Кузнецов гайхан асууба.

— Гальперые танихагүй юм аалши? — гэжэ Никанор угаар татаба.

— Тэрэ танай Гальпер хэн юун юм?

— Манай Гальпер? Ha-ha-ha! — гэжэ Никанор амаа ехээр ангайлгажа энеэбэ. — Тэрэшни хүхэ шоно хара турлааг хоёрһоо муухай амитан юм бшуу. Нээрээ, тэрэ Гальперые танихагүй байгаа гээшэ гүш?

— Би энэ танай нютагта түрүүшынхиеэ ерээб. Сүлэлгэдэ ябанаб, — гэжэ Кузнецов боожошон тээшээ бага жэхын татан хараад хэлэбэ.

Никанор бүхы бэеэрээ гэдэргээ эрьежэ, Кузнецовые шэртэн хараба.

— Ши, хүбаа, тэрэ буһалгаашан болохо гүш, али... тэрэ... ами таһалдагай нэгэн гүш?

— Үгы даа, хүнэй аминда хүрөөгүй хүм. Юһэн зуун табан оной түлөө энэ боложо ябанаб, — гэжэ Кузнецов яаруухан харюусаба.

Никанор дахин адаглан хаража оробо.

— Ши, хүбаа, намһаа бү ай. Би тэрэ табан он гээшыеш баһал һайса мэдэхэб, наһаараашье мартахагүйб. Би тиэхэдэ Владивостогто сэрэгэй алба хэжэ байһан хүм. Манай Сибириин долоон зуун гушан табадахи полкоорхин буһалгаа татаха гэбэ гээшэбди. Теэд юугээрсье эхилхээ мэдээгүй һэмди. Иигэхэ, тиигэхэ гэлсэһээр байтарнай, долоон ударидагшадымнай барижа абаашабал даа. Тиигээд лэ һула һалаа бэлэйбди. Һии-лоо, яһан һажалуур моримши! — гээд, Никанор гэнтэ боожоёо угзаржа, морёо ташуурдаад, харайлгажархиба. Тэдэнэр добо дээрэ гүйлгэжэ гараба. Урдань хадын бооридо буряад айл харагдашаба. Таран бэлшэһэн мал шэнги, эндэ тэндэ эмхигүйгөөр баригдаһан гэрнүүд барсайлдана.

— Хасанга нютагтаа ерэбэбди! — гэжэ Никанор хүхюүнээр соносхобо.

Кузнецов тэргэһээ буужа, юумээ абаад, харгынхяа түлэхэ гэжэ хармаанаа һуулиба, тиэхэдэнь Никанор дураа гутангыар урдаһаань хаража, Савелий Григорьевич хармаанһаа гараа абаба.

— Ши, хүбаа, иигэхээ боли, пэшээлшэг гү, али гэнжэ холоодхотой ябаһан хүнүүдһээ бидэ мүнгэ абадаггүйбди, — гэжэ һөөлдэнхэй хоолойгоор Никанор дуугарба. — Зай, баяртай, бурханай хайраар уулзажашье магадбди, — гээд, морёо шамдуулан, саашаа аянай харгыгаар замаа үргэлжэлүүлээ һэн.

Кузнецов айлнууд тээшэ алхалшаба. Иигэжэ ябахадаа, худалдажа абаһан түйсэтэй зөөхэйгөө мүнөөхи

Г А Р Ш А Г

Нэгэдэхи бүлэг. Ганга эрьеын хажууда	5
Хоёрдохи бүлэг. Пэшээлшэг	14
Гурбадахи бүлэг. Зоболонто	23
Дүрбэдэхи бүлэг. Сээр	32
Табадахи бүлэг. Табан хуһанай дэргэдэ	43
Зургаадахи бүлэг. Үзэл үзэлгэ.	53
Долоодохи бүлэг. Дорондоевой таабари.	63
Наймадахи бүлэг. Питрайн үгэ	78
Юһэдэхи бүлэг. Шүдхэр.	90
Арбадахи бүлэг. Аха дүүнэр	98
Арбан нэгэдэхи бүлэг. Дахин Никанор тухай	110
Арбан хоёрдохи бүлэг. Хэлсээн.	125
✓ Арбан гурбадахи бүлэг. Халюутын хүндэдэ.	151
Арбан дүрбэдэхи бүлэг. Галаар туршалга	165
Арбан табадахи бүлэг. Дорондоевой нангин булаша	183
Арбан зургаадахи бүлэг. Хүбшэдэ юуншые болодог	194
Арбан долоодохи бүлэг. Хурим	202
✓ Арба наймадахи бүлэг. Хүлээгдээгүй айлшан	213
Арба юһэдэхи бүлэг. Тайлган.	231
Хоридохи бүлэг. Хани нүхэд.	244
Хори нэгэдэхи бүлэг. Тэһэрээн	283
Хорин хоёрдохи бүлэг. Булжамуурай жэргээн	304
Хорин гурбадахи бүлэг. Шэнэ харгыгаар.	326
Хорин дүрбэдэхи бүлэг. Дойбод сохилго.	349
Хорин табадахи бүлэг. Зэмээ амсалга	. . . . .

Африкан Андреевич Бальбуров

ПОЮЩИЕ СТРЕЛЫ

на бурятском языке

Редакторы *Б. С. Санжин, Ц. А. Жимбиев*
 Оформление художника *Г. Н. Москалева*
 Художественный редактор *П. С. Гурьянов*
 Технический редактор *Т. А. Стороженко*
 Корректор *Б. Ц. Цыренова*

Сдано в набор 13/III-72 г. Подписано к печати 12/VII-72 г.
 Формат бум. 84×108¹/₃₂. Объем в п. л. 19,32. Уч.-изд. л. 19,27.
 Тираж 2000. Заказ № 1491. Цена 82 коп. Бум. тип. № 1.
 Сорт 1.

Бурятское книжное издательство, Советская, 25.
 Типография Управления по печати при Совете Министров
 БурАССР, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 21.